י"א. **וידיו לא שטף במים**: יקרא הכתוב את הטבילה שטיפה במים, והכוונה היא לכל גופו, ולא לידיו בלבד (על פי הרמב"ן).

כ"ט. **והביאה**: מלרע (א"ע), כל בנין הפעיל מלעיל, ושנים יוצאים מן הכלל מלרע, והבדילה הפרכת (שמות כ"ו, ל"ג) והביאה אותם (כאן) (רד"ק).

ל"א. **בטמאם את משכני אשר בתוכם**: היינו את האדם עצמו שהוא משכן לשכינה, מפני שנברא בצלם אלקים (ה. על פי אב).

אחרי מות

פרק ט"ו

א. **וידבר ה' אל משה**: ומה אמר לו? „בקרבתם לפני ה' וימותו" (זהר), ומה שכתוב בפסוק ב' „ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרן אחיך" — הוא מאמר אחר (ע). **אחרי מות שני בני אהרן... וימתו**: שתי מיתות מתו, אחת לכ"י ה', ואחת — שלא היו להם בנים (זהר). **בקרבתם לפני ה'**: בקרוביהון אשתא נכריתא קדם ה' — בהקריבם אש זרה לפני ה' (ת"א על פי במדבר ג', ד') **בקרבתם לפני ה'**: בקרבתם ולא בהקריבם, מפני שרצו להתקרב לה' יותר מאשר צווה להם (על פי הזהר). ועל כן יזהיר אהרן שלא ישרת אלא במקום אשר יצוה ובעת אשר יצוה (רמב"ן).

בקרבתם לפני ה': חטאם היה בזה, שחשבו את עצמם קרובים לה' יותר משהיו במציאות והאמינו, שהם מסוגלים להבין מעצמם („ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם"), מה יש לעשות כדי להפיק רצון מאת ה', מבלי לקבל על זה הוראה מפורשת ממנו (על פי ה').

ב. **דבר אל אהרן אחיך**: אף על פי שאחיך הוא, ואתה אינך באל יבא בכל עת אל הקדש, הרי הוא באל יבא (על פי הרמב"ן). **ואל יבא**: שאל יבא, וכן דבר אל בני ישראל ויסעו (יש"ר). **ואל יבוא**: באה תוספת ה„ו" להדגיש כי גם ביום הכפורים לא יבא בכל עת אל הקדש, כי אם רק להקטיר ולהזות כמו שכתוב (על פי אוה"ח). **בכל עת**: בשום עת, מלבד יום הכפורים (על פי כ"י), ורק לעבודות פנים, שעליהן נצטוה בפרשה זו, ולכן — אל יבא בכל עת — גם ביום הכפורים אל יבא בכל עת (על פי יש"ר).

ג. **בזאת יבא אהרן אל הקדש**: בסדר ובמשפט שאומר לך (יש"ר).

ד. **כתנת בד קדש ילבש...**: הזכיר ארבעה פעמים בד, כדי להוציא את ארבעה הבגדים שיש בהם זהב, שאין להכנס בהם לפני ולפנים, ובד הוא מהצמח

הבא מהקרקע, מה שאין כן צמר שהוא מהחי (על פי בחיי). **כתנת בד קדש ילבש**: טעם אומרו קדש בכתנת (בלבד) ולא הסתפק במה שאמר אחר כך בגדי קדש הם, אולי מפני שחשש הכתוב שידין אדם בדעתו שלא צוה ה׳ לעשות משל קדש אלא ג׳ בגדים חוץ מן הכתונת, כי הכתונת היא מלבוש שכל אדם מחויב ללבוש, ויהיה משלו, ובגדי קדש שאמר הם על שלשה האחרים (על פי אוה״ח).

ה. **שני שעירי עזים לחטאת**: הראשון על החטאים במקדש והמשתלח על שאר חטאי צבור, אשר לרב טמאתו לא יאות לזבח ומטמא משלחו (ס).

לחטאת: מפורש בענין שלא קרב אלא אחד מהם, והשני משתלח חי למדבר אבל יגיד, שמפרישים שניהם לחטאת לכפר על חטאי ישראל ופשעיהם, — לא שמפרישים אחד לעזאזל, אלא הם מפרישים שני שעירים לחטאת, ומצות ה׳ היא שיגריל עליהם הכהן (יש״ר).

ט. **ועשהו חטאת**: הגורל יעשה את השעיר חטאת (ס.)

י. **יעמד חי לפני ה׳ לכפר עליו**: אף על פי ששאר הקרבנות מכפרים במותם במתן דם, זה — יכפר על עונות בני ישראל לפני ה׳ בעודנו חי, וכפרה זו מפורשת בענין שהיא וידוי דברים (יש״ר).

י״א. **וכפר בעדו ובעד ביתו**: כבר בא בקבלה ששתי הכפרות בעדו (בפסוק זה ובפסוק ו׳) הן כפרת דברים של וידוי (כן תרגם יונתן), ולפיכך הן קודם שחיטת החטאת (ס.)

י״ב. **גחלי אש**: בוערות ולא עוממות (יש״ר על פי ספרא).

ט״ז. **מטמאת בני ישראל**: כולל כל העברות ההמורות הגורמות סלוק שכינה, שכולן קרואות טומאות, **ומפשעיהם לכל חטאתם**: גם על הפשעים שמרדו בה׳ ובדבר קדשו, לפרוק מעליהם עול מלכותו ותורותיו ומצוותיו, ללכת בדרכי חטאתם, שהם הדרכים הרעים שגברו בלבם התאווה וההמדה (יש״ר).

י״ח. **ויצא אל המזבח**: ויפוק מן קודשא למדבחא — ויצא מן הקדש אל המזבח (ת״י).

כ״ב. **ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזרה**: ה׳ הבטיח, שאם יתן הכהן עליו — בדברי הוידוי — עון בית ישראל, ישא השעיר עליו את עונותם אל ארץ גזרה, ולא יהיו עוד למכשול לבית ישראל (יש״ר).

ארץ גזרה: ארץ חרבה שאין בה שום תבואה שהיא גזרה ונכרתת מכל טוב (רשב״ם).

כ״ד. **וכפר בעדו ובעד העם**: כפרת הרהורי הלב, וזה בעולה (ס.).

כ״ז. **יוציא אל מחוץ למחנה**: בצווי (א״ע). **אל מחוץ למחנה**: חוץ לג׳ מחנות (יש״ר).

כ״ח. **והשרף אתם**: אם נתעסקו רבים בשרפה (ככתוב בפסוק הקודם

„ושרפו") אחד מביא את האור ואחד מסדר עצי המערכה ואחד מבעיר את האש, לא יטמא בגדים אלא המצית את האור בפרים עצמם כשיציתנו ברובו, לכך אמר והשורף בלשון יחיד (רמב"ן).

כ"ט. **והיתה לכם לחקת עולם בחדש השביעי בעשור לחדש תענו את נפשתיכם וכל מלאכה לא תעשו:** בגלות, בזמן שאין בית המקדש קים, נשארו לכם לחוקת עולם שני דברים: ענוי הנפש בצום ואסור מלאכה, ובהיותם בארץ בזמן שבית המקדש קים לא תהיה לכם הכפרה והסליחה בענוי נפש ואסור מלאכה בלבד, אלא בשאר עבודות המקדש שיעשה הכהן הגדול כמו שנאמר להלן (פסוק ל"ב) וכפר הכהן... (על פי אב.).

תענו את נפשתיכם: כל ענוי, שימצא במקרא דבק עם נפש, הוא הצום (א"ע).

ל. **מכל חטאתיכם:** כמו (בראשית מ"א, נ"ז) וכל הארץ באו מצרימה, רצונו מרוב חטאתיכם, כי יש כמה עברות שאין יום הכפורים מכפר, והוא כמו (תהלים ט', ט"ו) אספרה כל תהלתיך (מ"ב).

לפני ה' תטהרו: טרם שאתם באים לבקש סליחה מה' — תטהרו על ידי תשובה, ו„לפני" משמש כאן לשון „קודם" (על פי כ"י).

פ ר ק י " ז

א. **וידבר ה' אל משה לאמר:** בפרק הקודם מזהירה אותנו התורה לא להתנשא למעלה מהמדרגה, שאליה יכול להגיע האדם, לא לחשוב את עצמנו מסוגלים „לבא בכל עת אל הקדש". בפרק הזה — ובבא אחריו — מזהירה אותנו התורה לא לרדת מהמדרגה, שעליה יכול לעמוד האדם המקבל חוקים מה', למדרגת בהמות וחיות, אם כי השאיפות הבהמיות של גופנו עלולות לקרבנו אליהן (על פי ה.) ל א מ ר: כל לאמר אצל משה דגושה ה„ל" ואצל אהרן רפויה (מ"ב).

ג—ד. **אשר ישחט שור או כשב או עז במחנה... ואל פתח אהל מועד לא — אז:** הנכון בפרשה מה שהזכירו רבותינו שאסרו בשר תאוה במדבר ולא יאכלו אלא שלמים שיעשו על מזבח ה', ולכך אמר שכל הרוצה לשחוט משלשת מיני הבהמות אשר מהם יביאו כל הקרבנות, שהם שור וכשב ועז, (אבל איל וצבי היו מותרים במדבר — (יש"ר), שיביאום כולם אל פתח אוהל מועד ויעשו אותם זבחי שלמים להקריב החלב והדם על מזבח ה', ואז יאכל הוא הבשר כמשפט, ואמר שאם ישחטם במקום אחר יהיה חייב כרת. ומה שכתב רש"י — במוקדשין הכתוב מדבר — הוא לדברי האומר שבשר תאוה לא נאסר כלל (רמב"ן).

ד. **דם יחשב לאיש ההוא דם שפך:** בשביל שנאמר (בראשית ט', ג') כירק

עשב נתתי לכם את כל, והותר לנח להמית בעלי חיים זולת האדם. אמר, שאם לא תעשה להם כמו שציויתך — אילו לא הותרו ונשארו באיסור הראשון שאסרתי לאדם להמית בעלי חיים, והרי אתה כאלו שופך דמים (בה״ט על פי הרמב״ן).

ונכרת האיש: ובשאר מקומות אמר ונכרתה הנפש ההיא, כי הכריתות שבתורה הן על שלשה אופנים, יש כרת לגוף לבדו, ויש כרת לנפש לבדה, ויש כרת לשניהם, לגוף ולנפש; כרת לגוף לבדו יהיה בשנים או בימים, כי מי שהוא צדיק ורובו זכיות ונכשל בעברה של חיוב כרת ימות בחצי ימיו וזה כרת של שנים, וכרת של ימים הוא כגון זקן שעבר על חיוב כרת ימות לשלושה ימים, ועל כרת זה שהוא לגוף נאמר כאן ונכרת האיש, כלומר, שיכרת גופו בשנים או בימים, אבל נפשו תהיה זוכה בעולם הנשמות; כרת לנפש לבדה הוא מי שחטא בעברה חמורה של חיוב כרת והיו עונותיו מרובים מזכיותיו, עונש הכרת מגיע לנפשו לאחר שנפרדה מן הגוף, ועל כרת זה נאמר ונכרתה הנפש; כרת לשניהם לגוף ולנפש הוא לעובד עבודה זרה, ועל זה נאמר הכרת תכרת הנפש ההיא ואמרו רז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא (כו״ק).

ז. **חקת עולם תהיה זאת להם לדרתם**: לסוף ארבעים שנה הותר להם בשר תאוה, וחוקת עולם נאמר על שלא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, ועל כן אמר תהיה זאת להם (יש״ר).

ח. **ואלהם תאמר**: כמו תאמר עוד (יש״ר).

י״א. **ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם**: המשמע מן הכתוב הזה הוא לומר שאסר לנו את הדם מפני שנתנו לנו להיות על המזבח לכפר על נפשותינו, והוא — חלק ה׳ כמו החלב, ואף על פי שאסר דם החיה והעוף שאינו בא לכפר, הרי זה משום הרחקה שלא נטעה בין דם לדם, שכולם שוים, אבל לא אסר לנו כל חלב משום הרחקה מפני שניכר הוא חלב הקרב משאר החלב (בר״מ על פי הרמב״ן).

בנפש יכפר: בנפש שיש בו יכפר, והטעם נפש תחת נפש (א״ע).

י״ג. **אשר יצוד ציד**: לרבותינו (חולין פ״ד) חיוב כסוי דם הוא גם כשאין בהם צידה כגון אוזים ותרנגולים, ודבר הכתוב בהווה שדרך חיה ועוף לצודם (כו״ק). אשר יצוד ציד חיה או עוף... ושפך את דמו וכסהו בעפר: עיקר טעם הכסוי הוא שלא יבא לידי אכילת דם, אבל בבהמה אין צורך בהיכר זה, כי האדם כבר מזורז ועומד במה שרואה שניתן הדם על המזבח, ואף על פי שתורים ובני יונה קרבים לגבי המזבח, מכל מקום הם בטלים במיעוטו, כי רוב העופות אינן למזבח כמו הבהמות (כ״י).

י״ד. **כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא**: בדמו — נפשו (ח).

פרק י״ח

ד. את משפטי תעשו ואת חקתי תשמרו: הזכיר תמיד לשון שמירה בחוקים, כי כל דבר שיש לו מהרסים צריך שמירה ביותר, והחוקים הם ענין שבני אדם טוענים נגדם (על פי כ״י).

כ״ה. **ושמרתם אתם:** הפשט הוא אולי כי „אתם" הם בניגוד לגויים שישבו קודם בארץ ולא שמרו את החוקים האלה, ואולי הכונה במלת „אתם" היא שתשמרו שלא יבטלו המצוות לא על ידכם בלבד, אלא גם על ידי כל אלה המצווים עליהן (על פי אוה״ח). **ושמרתם אתם את חוקתי:** שלא תקרבו לגלות ערוה: **ואת משפטי:** להעניש את החוטאים (ס. על פי א״ע). **ולא תעשו מכל התועבות האלה:** ובזה האופן לא תעשו שום אחת מחקות התועבות (ס.).

כ״ז. **ותטמא הארץ:** בארבעה דברים יטמאו הארץ: בעבודה זרה, בגלוי עריות, בשפיכת דמים ובלינת התלוי (דברים כ״א, כ״ג) (מ״ב).

כ״ט. **כי כל אשר יעשה... ונכרתו...** נוסף על זה שהארץ תקיא אותם (אב. על פי הרלב״ג).

ל. מחקות התועבת: התועבות האלו היו לחוקות אצל הכנענים! (ה).

קדשים

פרק י״ט

ב. דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדשים תהיו: הטעם להזכיר זאת הפרשה אחרי העריות, שלא יחשבו כי בעבור שמירת העריות לבדם יעמדו בארץ, אמר להם, שיש גם מצוות אחרות אם לא תשמרון תגורשו מן הארץ (א״ע).

קדשים תהיו: לא מספיק עדיין לשמור על כל האסורים שבתורה, כי אדם יכול לשמור עליהם, אבל להתמסר למותרות ולכעורים, שהתורה לא אסרה עליהם בפירוש, ויכול איפוא אדם כזה להיות נבל ברשות התורה, לפיכך צוה ה׳ שנהיה קדושים ונתרחק מהתאוות והכיעור ומכל מה שדומה לו. (על פי הרמב״ן).

דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת אליהם קדשים תהיו: כל אחד מבני ישראל, איש אשה, גדול וקטן, עני ועשיר צריך להיות קדוש; **כי קדוש אני ה׳ אלהיכם:** ובשביל זה אתם מסוגלים — וצריכים — להיות קדושים. — קדושה היא תוצאה משלטון הרצון החוקי על כל הכחות הנפשיים של האדם, שלטון שאינו

מבטל את הכחות האלה, כי אם מכניעם לרצונו של ה׳ ומכוון את פעולותיהם למטרות הנשגבות אשר ה׳ קבע (ה).

ג. איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו: שבת הוא ג״כ אב — האב הרוחני של העם העברי (ה).

אני ה׳ אלהיכם: בפסוקים י״ב, י״ד, ט״ז, י״ח, כ״ח, ל׳, ל״ב, ל״ז, כתוב אני ה׳ ובפסוקים ג׳, ד׳, י׳, כ״ה, ל״א, ל״ד וגם בפסוקים ב׳, ל״ו כתוב אני ה׳ אלקיכם. כל זה בא להדגיש, כי יש לקיים את כל המצוות האלו לא מפני שכך גוזר השכל האנושי, אלא מפני שהקב״ה צוה בהן, ובכל מקום שכתוב אני ה׳ אלקיכם יש טעם מיוחד לכך (על פי אב.).

ה. **לרצנכם תזבחהו**: לה׳ אין צורך בקרבנות, לכם יש צורך בהם להביע על ידם את מסירותכם לה׳ (ה.).

ח. **ואכליו**: כל אחד מאכליו (א״ע).

ט—י. **ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה פאת שדך לקצר... אני ה׳ אלהיכם**: האדמה שייכת לכל העם העברי (ארצכם!), את זאת צריך לדעת כל יחיד גם בשעה שהוא אוסף את פרי החלקה שנפלה בגורלו (שדך). כל בעל שדה צריך לזכור, שלא כל יבול שדהו שייך לו — מהעובדה, שאין לפאה מן התורה שעור למטה, וכמו כן מהעובדה, שגם עניים מחויבים בפאה, אפשר להסיק מסקנה, שבמרכז המטרה של חוקי פאה, לקט, שכחה, עוללות לא עמדה השאיפה לספק את צרכי העניים; ברגע, שהאדם לוקח לעצמו את יבול אדמתו ואומר זה שלי (שדך!) צריכים החוקים האלה להזכיר לו, כי רכושו שייך לא רק לו, כי אם גם לכל האומה, והעיקר לנצרכים, כי אני ה׳ אלהיכם! — אלוהי האומה כלה: (ה).

י״א. **לא תגנבו**: כי כן צויתיך שתתן משלך אל העניים לכבוד ה׳, אף שתקח מה שהוא לאחרים; וטעם תגנבו (רבים), כי הרואה ומחריש גם הוא גנב. לא תכחשו: בפקדון מופקד אצלך, והיודע ואיננו מעיד גם הוא מכחש. ולא תשקרו: שיבקש ממון ממי שאין לו אצלו כלום (א״ע). ולא תשקרו: זהו המבטיח ואינו משלם (אב.). ולא תכחשו: אין נקרא מכחש אלא החולק על האמת. ולא תשקרו: מכזב הוא מי שאינו מקים כמו שאמר, כגון שהבטיח להיטיב לאחר ולא עשה, כמו (במדבר כ״ג, י״ט) לא איש אל ויכזב, או (מלכים־ב׳ ד׳, ט״ז) אל תכזב בשפחתך, ובשעת הדביר לא נתברר עדיין אם יכזב, אבל שקר הוא בשעת הדבור, שברגע שהוא מוציא מפיו הוא משקר (ה״ל).

י״ג. **לא תעשק את רעך**: בסתר. ולא תגזל: בגלוי בחזקה. פעלת: הטעם שכר פעולתו (א״ע).

י״ד. **לא תקלל חרש**: על דרך הפשט הזכיר החרש בקללה, כי אף על פי

שלא ישמע ולא יתקצף בקללתו הזהירה התורה עליו, ואין צריך לומר בשומעים שיתבישו ויחר להם מאד. (רמב"ן).

ויראת מאלהיך: אם גם לא תירא מהחרש והעור, מפני שאינם שומעים ואינם רואים, הרי ראוי הוא שתירא מאלקיך הרואה ושומע הכל. גם בפסוק ל"ב, „מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" — אולי מפני שגם הם חלשים ולא תפחד מפני כחם הפיסי — כתוב ויראת מאלקיך (על פי אב.).

ט"ז. **גדול**: בממון כברזילי שעליו נאמר (ש"ב י"ט, ל"ג) כי איש גדול הוא מאד (ופרש"י בעושר), (א"ע).

ט"ז. **לא תלך רכיל בעמיך**: אבל שונאינו והנלחמים בנו, מותר לשלוח מרגלים לעמוד על סודם כדי להנצל מידם (יש"ר). **לא תעמד על דם רעך**: אף על פי שצויתיך לא תלך רכיל בעמך, אל תאמר שגם אם נודע לי שעומדים על רעי להרגו או שרודפים אחריו, אינני צריך לגלות את אזנו, אלא במקרה זה — אל תעמוד על דם רעך — לך להצילו מיד רודפיו או מכל סכנה אחרת (עפ"י יש"ר).

אני ה': רואה מה שאתה עושה בסתר (א"ע).

י"ז. **לא תשנא את אחיך בלבבך**: אם גמלך רעה לא תתראה לפניו כאוהב. ובקרבו ישים ארבו, לא טוב! אל תשנאהו בלבך אלא הוכח תוכיחו על מה שעשה ומתוך כך יהיה שלום. **ולא תשא עליו חטא**: בלבבך (רשב"ם). **לא תשנא את אחיך בלבבך**: שאם עשה לך אחיך דבר שקשה בעיניך לא תשנאהו בתוך לבבך, אלא הוכיחהו ואמור לו: למה עשית לי כזאת? שמא לא נתכוון למה שאתה סבור, או נאנס, או שום טעם יש בדבר שיאמר לך, ומתוך כך תדע שלא עשה עמך שלא כהוגן (ב"ש). **הוכח תוכיח**: שמא תחשדהו בדבר ולא היה כן, וזה טעם **שלא תשא עליו חטא** — כי עונש יהיה לך בעבורו (א"ע). **לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך**: רוצה לאמר אף כשאדם עובר עברה אין לשנא אותו בלב, ורק לשנא מעשיו ולהוכיחו כדי שיחזור למוטב (אב.). **הוכח תוכיח את עמיתך**: את עמיתך שהוא אוהבך ושהוא עמך בתורה ובמצוות אתה חייב להוכיח, אבל רשע שהוא שונאך אינך חייב להוכיחו וגם אין אתה רשאי להוכיחו, כמאמר חז"ל: כשם שמצוה על האדם לומר דבר הנשמע כך מצוה על האדם שלא לומר דבר שאינו נשמע, ובספר יראים כתוב: אם ברור הוא שלא יקבלו טוב לו לשתוק, שלא להרבות עליו עונש משוגג למזיד ומשאינו מותרה למותרה (כו"ק).

ולא תשא עליו חטא: עליו בשבילו, כמו — (תהלים מ"ד, כ"ג) כי עליך הורגנו כל היום, או (תהלים ס"ט, ח') כי עליך נשאתי חרפה (ח.).

י"ח. **ואהבת לרעך כמוך**: רעך הוא אם טוב הוא, אבל לא אם הוא רשע,

כדכתיב (משלי ח׳, י״ג) יראת ה׳ שנאת רע (רשב״ם). **ואהבת לרעך כמוך**: שיאהב הטוב לחברו כמו לנפשו (א״ע). **כמוך**: כמו שאתה רוצה שרעך יאהב אותך (כו״ק). **אני ה׳**: כי אני אלוה אחד בראתי אתכם (א״ע).

ואהבת לרעך כמוך: ואהבת לרעך שהוא כמוך, שהוא שוה לך ודומה לך, מפני שגם הוא נברא בצלם אלקים והרי הוא אדם כמוך (יש״ר).

כ״א. **והביא את אשמו**: הוא ולא היא, כי בין שהיא שוגגת ובין שהיא מזידה היא איננה מביאה קרבן (יש״ר).

כ״ב. **על חטאתו**: בין שהוא שוגג ובין שהוא מזיד; והנה משפט זה משונה מכל משפטי העריות, בין בעונש האיש שאיננו שוה לעונש האשה, ובין בהבאת הקרבן, ולכן לא נכתבה פרשה זו בין העריות שבפרשת אחרי מות, ונאמרה כאן בכלל „את חוקותי תשמורו״ (יש״ר).

כ״ג. **ונטעתם**: לפי מדרש רבה זוהי גם כן מצוה שיטעו הרבה, ונטיעות מרבות ישוב הארץ. (על פי נצי״ב).

כ״ח. **ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם**: לנפש, אבל על ספינתו שטבעה בים ועל ביתו שנפל יכול לשרוט (מ״ב על פי ספרא).

ל. **את שבתתי תשמרו**: האזהרות בשבת רבות בתורה כמו בע״ז מפני שגם היא שקולה כנגד כל המצות, כי מי שאינו משמר אותה, מכחיש במעשה בראשית ואין לו תורה כלל (רמב״ן).

ומקדשי תיראו: והוא כל מקום מקודש לתורה, לתפילה ולעבודה (ס.).

ל״א. **אל תפנו אל האבת**: ואם תאמרו שצריכים אתם לדעת את הדברים העתידים ולתקן את הדברים הטבעיים — ל״ב. **מפני שיבה תקום והדרת פני זקן**: יש ללכת לחכמים הנביאים וזקני הדור לשאול אותם (אב.).

ל״ב. **מפני שיבה תקום והדרת פני זקן**: ההידור הוא יותר מהקימה, כי בכלל ההידור — גם הקימה, והרי מן הראוי לכבד את השיבה יותר מהזקנה, כי בן ששים לזקנה ובן שבעים לשיבה, ולכן דרשו חז״ל כי זקן — „זהו שקנה חכמה, ובשיבה — כל שיבה משמע, אפילו עם הארץ (עפ״י כ״י).

ל״ג. **וכי יגור אתך גר**: אחר שהזהיר על כבוד הקדושים הזהיר מלבזות את השפלים (ס.).

וכי יגור אתך גר: סמכו אחר והדרת פני זקן, מפני שהוא תש כח, וכך אני מצוך על הגר שלא להונותו, מפני שהוא בארצך תש כח (בה״ט).

ל״ו. **מאזני צדק**: מאזנים השוקלות משקל של צדק, ואין משפט הלשון לאמר מאזנים צודקות ואבנים צודקות, כי אין בכלים לא צדק ולא עול, אבל הם מוכנים למעשה צדק (כו״ק).

ל״ז. **אני ה׳**: באר שכל שמירת החוקים והמשפטים ראוי שתהיה בלי תוספת

ובלי גרעון, כי אמנם מעשי ה׳ ומצותיו הם בתכלית השלמות אשר עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע (ס.).

פרק כ׳

ב. **מזרעו**: כי היתה העבודה שיתן חלק מזרעו קרבן בעד השארית (אב.).

ג. **ואני אתן את פני באיש ההוא**: כשעבר בלי עדים והתראה (ח. ע״פ א״ע).

כ״ה. **בין הבהמה הטהרה לטמאה ובין העוף הטמא לטהר**: בבהמה הקדים את הטהורה ובעוף את הטמא, לפי שהבהמות הטהורות הן מועטות, עשרים מינים המפורשים בתורה, ודרך הוא כשהמועט מעורב במרובה שלוקחים את המועט מתוך המרובה, ובעוף הוא להפך שהטמאים מועטים והם כ״ג מינים המפורשים בתורה, ולכן הקדים את הטמא לטהור (כו״ק על פי מ״ב). **אשר הבדלתי לכם לטמא**: דוקא אתם מקבלים טומאה מהם, ולא כל העמים (נצי״ב).

אמר

פרק כ״א

א. **הכהנים**: במצות אשר הן בעניני הקרבנות יאמר אל אהרן ואל בניו ולא יזכירם בשם הכהנים, וכאן יזהיר שלא יטמאו במת לעולם, אפילו בעת שלא יבואו במקדש, והיא מעלה להם בעצמם; ולכך הזכיר הכתוב הכהנים, ואמר כי בעבור שהם כהני ה׳ ומשרתי אלהינו יאמר להם שינהגו כבוד וגדולה בעצמם ולא יטמאו לעולם, והנה החללים מוצאים מן הכלל הזה (על פי רמב״ן). **לנפש לא יטמא בעמיו**: איש בעם הכהנים לא יטמא לנפש אדם (רשב״ם).

אמר אל הכהנים בני אהרן ואמרת אלהם: ובפסוק כ״ד נאמר וידבר משה אל אהרן ואל בניו ואל כל בני ישראל; יתכן שהצווי „ואמרת אלהם״ מוסב על בני ישראל, והכתוב הזהיר לא רק את הכהנים שלא יטמאו בנפש מת, אלא גם את בני ישראל, שלא יטמאו את הכהנים בנפש מת, והרמב״ם פסק שהמטמא את הכהן, אם היו שניהם מזידים, הכהן לוקה והמטמא עובר משום לפני עור לא תתן מכשול, ואם היה הכהן שוגג והמטמא מזיד, לוקה המטמא (על פי אוה״ח); **הכהנים בני אהרן**: בכל מקום הוא אומר בני אהרן הכהנים, וכאן להפך, והזהיר הגדולים על הקטנים, כמו שפירש רש״י (מ״ב); **בעמיו**: בכל ישראל שהם עמיו (ח.); **בעמיו**: בעמו של אהרן לא יטמא איש לנפש מת (הר״ל).

ב. **לאמו ולאביו:** „ו" — „ולאביו" הוא כמו או, וכן לבנו ולבתו ולאחיו (ח.).
לאמו ולאביו: הטעם להזכיר אמו קודם האב כי הזכר חי יותר מהנקבה ברוב (א"ע).

ד. **לא יטמא בעל בעמיו:** כמו בבעל בעמיו, היינו בכהן גדול, אף על פי שהתרתי לך ליטמא לקרובים, לא תטמא לכהן גדול שאינו קרובך; דבר־אחר: לא יטמא בעל — היינו הכהן — בעמיו — בכהנים אחרים חוץ מהנזכרים (ח.).
לא יטמא בעל בעמיו: לא יסתאב רבא בעמיה — לא יטמא גדול בעמו(ת"א), היינו לא יטמא הכהן שהוא הנכבד בעמו (על פי הרמב"ן); ויש אומרים, שחסר בתרגום אונקלוס „ל" במלה „רבא", וצריך להיות: לא יסתאב לרבא בעמיה, היינו לא יטמא אפילו לנשיא ולכהן גדול (נתינה לגר); **להחלו:** דגש ב„למ"ד" השניה מהשרש „חלל" (על פי א"ע).

ה. **לא יקרחה קרחה בראשם:** אף על פי שהם בכלל ישראל שכבר הוזהרו על כך, אולי יחשבו, שהותרו להם הפעולות האלו מפני שאי־אפשר להם להתעסק בקבורת קרוביהם (מ"ב על פי אב.).

ו. **קדשים יהיו לאלהיהם:** היינו שיהיו מצוינים במדות טובות ובצניעות. **ולא יחללו שם אלהיהם:** אם לא יתנהגו במדות מצוינות כפי שראוי לכהנים, אעפ"י שאינו עון באמת, יהיה חלול שם שמים (נצי"ב); **ולא יחללו שם אלהיהם:** ואעפ"י שכל אלה לכבודו, אין לו רשות למחול על כבודו, כי אמנם הכונה בכבוד הכהנים הוא לכבוד ה', וכשימחלו על זה יחללו את שמו (ס.).

ז. **אשה זונה וחללה:** בכהן הדיוט אמר זונה וחללה וגרושה ובכהן גדול (פסוק י"ד) הפך הסדר ואמר „וגרושה וחללה זונה", והטעם הוא לפי שבכהן הדיוט אמר לא זו אף זו, לא מיבעיא זונה החמורה שפסולה מחמת עצמה, אלא אפילו חללה ואפילו גרושה שהיא קלה עדיין יותר, אבל בכהן גדול שהוסיף בו אלמנה, התחיל בו באלמנה, ולפי שהתחיל באלמנה שהיא הקלה שבכולן סיים באותו הסדר כלומר הקל קל קודם (בה"ט בשם הרא"ש).

ט. **את אביה היא מחללת:** את אביה שהוא קדוש היא מחללת ומזלזלת ועוונה כפול (ח.).

י"א. **לאביו ולאמו לא יטמא:** אעפ"י שהוא חייב לכבדם בחייהם ובמותם, ואף כי בן ובת, אח ואחות (על פי אב.).

י"ד. **בתולה מעמיו:** ולא מתיהדת (על פי א"ע).

י"ז—י"ח. **אשר יהיה בו מום לא יקרב... כי כל איש אשר בו מום לא יקרב:** לא יקרב בפסוק י"ז — אזהרה שלא יעבוד כהן בעל מום קבוע, ולא יקרב — בפסוק י"ח — אזהרה שלא יקריב בעל מום עובר (כר"ק על פי תו"כ).

י"ח. **חרם:** מגזרת חרם, כמו והחרמתי את עריהם, ענין חורבן, כי החוטם

הוא עיקר הדרת הפנים, וכשאין חוטמו כתואר בני־אדם נמצא צורתו חרבה (בה״ט על פי הרמב״ן).

כ״א. **לחם אלהיו**: קרבן אלהיו (ת״א).

כ״ג. **כי אני ה׳ מקדשם**: את הפרוכת ואת המזבח, ואין בעל־מום ראוי לבא אליהם (ח.).

כ״ד. **ואל כל בני ישראל**: שלא ימסרו קרבנותיהם לבעלי מומים (ח.).

פ ר ק כ״ ב

ב. **ולא יחללו את שם קדשי**: שהרי הקרבן אינו בא אלא לכבודי ולקדוש שמי, והמביאו שלא בטהרה אינו מקדש אלא מחלל (ח.).

ה. **אשר יטמא לו**: לו — בשבילו, בשביל השרץ (ח.). **או באדם אשר יטמא לו לכל טומאתו**: לאחת מכל טומאותיו — טמא מת, מצורע, זב וכדומה (הר״ל).

ח׳. **נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה**: לפי פשוטו מזהיר הכתוב את הכהנים אזהרה נוספת על מה שהזהיר כבר לכל ישראל מנבלה וטרפה, — לפי שהם קדושים לה׳, לא יטמאו רוחם ונפשם באכילה משוקצת, וכן הוא פשט הכתוב ביחזקאל (מ״ד, ל״א) (על פי הר״ל).

י״ד. **את הקדש**: עם הקדש (א״ע).

ט״ז. **והשיאו אותם עון אשמה באכלם את קדשיהם**: לפי פשוטו — והשיאו — הכהנים, אותם — את ישראל, עון אשמה, יטענו עליהם תשלומי העון, באכלם — כשיאכלו ישראל עצמם את קדשיהם הראויים לכהנים לבדם, והכהנים יניחום לאכלם, כגון לזמנם על שלחנם ויאכילו אותם מהקדשים, או יקחו מהם מחיר ויעזבו בידם קדשים (הר״ל).

כ״א. **לפלא נדר**: לפרש נדר, כמו שפירש רש״י, מהמלים שיש להן שתי פנים לפרושן, זה הפך זה, שהרי מצינו כי יפלא ממך דבר (דברים י״ז, ח׳) שפרושו יתכסה ויתעלם (ח.).

לפלא נדר: לשלם נדר (הר״ל על פי ח.).

כ״ה. **ומיד בן נכר לא תקריבו את לחם אלהיכם מכל אלה**: שלא יחשוב בלבו הואיל והוא קרבן בן־נכר לא אחוש להקריבו (א״ע).

כ״ז. **והיה שבעת ימים תחת אמו**: יש אומרים שבאלה שבעת הימים אין ראוי לשחוט את האם (אב.).

ל״ב. **ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל**: חלול ה׳ הוא עון חמור ביותר, ומצינו תקנה לעון חלול ה׳ כשיקדש את ה׳ כנגד מה שחלל.

ולכך סמך לו ונקדשתי (על פי בחי׳); **ונקדשתי בתוך בני ישראל:** מצות עשה שנקדש את שמו במצוות שעליהן מחוייבים אנו ליהרג ולא לעבור (רמב״ן).

פרק כ״ג

ב. **מועדי ה׳:** נקראים כן מפני שקבוע להם זמן; **מועד** — לשון קביעות בין לזמן בין למקום, כגון (איוב ל׳, כ״ג) ובית מועד לכל חי (הר״ל).

מקראי קדש: מלשון קרואי העדה, וטעם מקראי קדש שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להקבץ בבית האלקים ביום מועד לקדש בפרהסיא בתפלה והלל לאל — ובכסות נקיה — ולעשות אותו יום שמחה (על פי הרמב״ן).

ג. **וביום השביעי שבת:** ענין השבת הובא כאן אגב גררא, כדי להבדילו מיתר המועדים, שזמנם תלוי בקביעת ראש החדש ע״י בית דין („אשר תקראו אותם במועדם״), ושבת יומו קבוע, — ולכן לא זכר בו קרבנותיו, כי הם נזכרו במקומות שונים (אב.).

וביום השביעי שבת שבתון: ירמוז עוד כאן כי גם בבא שבת באחד מן המועדים לא תדחה לעשות בה אוכל נפש (על פי הרמב״ן); **שבת היא לה׳ בכל מושבותיכם:** הוא היוצר אור ובורא חשך, קובע אותה בכל מושבותיכם, אף על פי שמשתנית תחילת היום והלילה כפי השתנות האורך בגלילות מתחלפות ועם זה היתה השבת הראשונה משוערת כפי איזה אורך מיוחד בהכרח, מכל מקום תהיה תחלת השבת וסופה בכל אחד מהגלילות ויושביו כפי התחלת היום והלילה בגליל זה (ס.).

ה. **בין הערבים פסח לה׳:** ערב יום טוב הראשון והלילה יקראו פסח על־שם שעסוקים בקרבן הנקרא כך, אבל שאר החג מיום הראשון ואילך נקרא חג המצות (ח.).

פסח לה׳: לא בא כאן במצות פסח דבור בפני עצמו (כמו ביתר המועדים), לפי שכבר צוה יתברך עליו בסדר בא ובשאר המקומות, ולא נתחדש כאן דבר כמו בשאר המועדים (על פי הרמב״ן).

ז. **כל מלאכת עבודה:** מלאכה המשמשת לעבודה (אחריה) כגון זריעה קצירה וכדומה, אבל אוכל נפש איננו מלאכת עבודה (מ״ב).

ח. **והקרבתם אשה לה׳ שבעת ימים:** להודיע שאין חול המועד חול לגמרי, כי בהיות בימי חול המועד קרבן צבור נוסף על התמיד כמו ביום מקרא קודש הם מכלל החג בלי ספק (ס.).

י. **דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם**: בעבור שיחדש כאן בכל אחד מן המועדים מצוה חדשה, מלבד השבתון ומקרא קדש, תתיחד בכל מועד פרשה בפני עצמה שיזהיר בה „דבר אל בני ישראל", ומפני שחג השבועות זמנו תלוי בעומר אמר הכל בפרשה אחת, ובעבור שיום הזכרון ויום הכפורים בחדש אחד ושניהם מענין אחד בדין העוונות וכפרתם לשבים, לא אמר ביום הכפורים „דבר אל בני־ישראל", כי יספיק לו בדבור הראשון, ועשה מהם שתי פרשיות שהם ענינים שונים (רמב"ן).

כי תבאו: וטעם להזכיר (אחר שבת ופסח) כי תבאו אל הארץ, בעבור שישמרו כל השבתות במדבר ופסח בהר סיני (א"ע).

ט"ו. **וספרתם לכם**: ספירת דבר לזמן מה יורה על צער העדרו ועל התענוג המקווה בהיותו, וידוע שביציאת ישראל ממצרים ידעו שיקבלו את התורה בסוף חמשים יום, והיה בעיניהם יום כאלף שנים והיו ימים של צער באשר עדיין לא הוסרה טומאתם שיהיו ראויים לקבל את התורה והיו סופרים מיום ליום, וכן אנחנו עושים להגדיל מעלת התורה בעינינו (מ"ב על פי צ"ה וע.). **ממחרת השבת**: להיות היום הראשון של פסח ראש המועדים נקרא היום ההוא מחג הפסח „השבת" בהא הידיעה, כי בו שביתת המלאכה הראשונה שבמועדים (אב.).

וספרתם לכם: וספרתם לכם כמו (פסוק מ') ולקחתם לכם, שתהא ספירה ולקיחה לכל אחד ואחד, שימנה בפיו ויזכיר חשבונו, כאשר קבלו רבותינו, ואין כן (ויקרא ט"ו, י"ג) וספר לו, (ויקרא ט"ו, כ"ח) וספרה לה, של זבים שהרי אם רצו — עומדים בטומאתם, ועל וספרת לך של יובל (ויקרא כ"ה, ח') נאמר בתורת כהנים כי זהו בבית דין (הרמב"ן) (עיין בילקוט זה פרק כ"ה, ח' פרוש ב"ש על פי תוספות ד"ה וספרתם במנחות ס"ה ע"ב).

י"ז. **תביאו**: דגש באלף ולא נדע לו טעם (א"ע).

כ. **על לחם הבכורים**: עם לחם הבכורים (ח.) **קדש יהיו לה' לכהן**: קודשא יהון לפני ה' לכהנא — קדש יהיו לפני ה' לכהן (ת"א) מקצתם לה' ומקצתם לכהן כדין שאר קדשי קדשים (מ"ב).

כ"א. **וקראתם בעצם היום הזה מקרא קדש יהיה לכם**: חג השבועות, שהוא זמן מתן תורתנו, לא נצטוה להיות החג לזכרון זה, כי אם להיותו תחילת קציר החטים להודות לנותן לחם לכל בשר, כי התורה האלקית היא עדה על עצמה ואין צורך לקדש יום לזכור אותה, וכן ראש השנה לא נקבע לחג לזכרון בריאת העולם („זה היום תחלת מעשיך"), אלא להיות יום הדין (על פי אב.).

כ"ב. **ובקצרכם את קציר ארצכם**: גם כאשר תקצרו את העומר ראשית קצירכם לא תכלה פאת שדך בקצרך העומר ולא תלקט הלקט, לומר שלא תדחה מצות קצירת העומר את הלאוין האלה (על פי הרמב"ן).

כ"ז. **אך בעשור לחדש השביעי הזה:** מהו „אך"? לפי שכל שאר ימים טובים נקראים קדש לאכול ולשתות ולהתענג, וזה אסור בכל אלה, לכך כתוב „אך" לומר שאינו נקרא מקרא קדש אלא לכבד היום להקריב קרבן ולאסרו במלאכה, אך ועניתם את נפשותיכם בו, כי יום כפורים הוא (רבותינו בעלי התוספות).

כ"ח. **וכל מלאכה לא תעשו:** בשאר ימים טובים הותרה מלאכת אוכל נפש ונאסרה מלאכת עבודה, אבל יום הכפורים, שהוא יום ענוי, כל מלאכה אסורה בו כבשבת (רשב"ם פסוק כ"ז), ולכן נאמר בשבת וביום הכפורים: שבת שבתון (אב).

ל"ט. **אך בחמשה עשר יום:** אחר שהזכיר את הדברים הכלליים שכל המועדים מסכימים בהם, וזה מה שכולם מקראי קדש וטעונים קרבן מוסף, כאמרו אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש להקריב אשה... אמר „אך בחמשת עשר יום..." והודיע שחג הסוכות נבדל משאר המועדים ראשונה, שהשמיני שלו מקרא קדש, כאמרו וביום השמיני שבתון, לא כן בימי השבועות וכן בחדשים ובשנים שבהם קדש השביעי ולא השמיני, שנית, במה שזה החג טעון שנוי דירה, כאמרו בסכות תשבו, שלישית שטעון ארבע מינים כאמרו ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר... (ס.); **אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי:** לפי שלגבי פסח לא כתוב שמחה, מפני שעדיין לא לוקטה שום תבואה, וגם בשבועות לא כתוב שמחה אלא פעם אחת, מפני שהתבואה נלקטה אבל פירות האילן לא נלקטו, הנה בסוכות שהכל נאסף אל תוך הבית, וגם נמחלו העוונות ביום הכפורים, כתוב שלש שמחות, ושמחתם כאן, ושמחת בחגך (דברים ט"ז, י"ד) והיית אך שמח (דברים, ט"ז, ט"ו) אחת מתבואה, אחת מפירות האילן ואחת ממחילת העין, וזהו שכתוב והיית אך שמח, שאין לך להתעסק אלא בשמחה (על פי רבותינו בעלי התוספות).

מ. **ולקחתם לכם ביום הראשון:** הלולב שאנו נוטלים ביום הראשון הוא סימן שזכינו בדין ביום הכפורים (רבותינו בעלי התוספות). **ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים:** לפי שכל יום — חג בפני עצמו, והקרבנות מוכיחים (ח.)

פרי עץ הדר: והנכון בעיני כי האילן הנקרא בלשון ארמית אתרוג נקרא שמו בלשון הקדש הדר, ונקרא העץ והפרי בשם אחד כי כן המנהג ברוב הפירות: תאנה, אגוז, רמון, זית וזולתם, וכן פה, שם העץ והפרי שניהם בארמית אתרוג ובלשון הקדש הדר (על פי הרמב"ן).

פרי עץ הדר: ארבעה מינים הללו יש מהם שיש בו טעם וריח, כמו האתרוג, והוא כנגד הצדיקים שיש בהם ריח תורה וטעם מעשים טובים; באילן שבו גדל הלולב יש טעם ולא ריח, וכנגדו הבינוניים של ישראל שיש בהם טעם של מצוות

זאין בהם ריח תורה, ההדס יש בו ריח ולא טעם, והוא כנגד אותם שיש בהם ריח תורה ואין בהם מצוות, וערבה אין בה לא טעם ולא ריח, וכנגדם עמי הארץ שאין בהם לא ריח של תורה ולא טעם של מצוות, ואנו אוגדים ארבעה אלה ביחד, רמז שאין הקב"ה מתרצה לישראל עד שיהיו כולם לאגודה אחת (רבותינו בעלי התוספות).

מ"ג. **למען ידעו דרותיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים:** ענני כבוד היו, דברי ר' אליעזר, ר"ע אומר סוכות ממש (מסכת סוכה י"א ע"ב); פשוטו כדברי האומרים במסכת סוכה, סוכות ממש, וזה טעמו של דבר „חג הסכת תעשה לך... באספך מגרנך ומיקבך" (דברים ט"ז, י"ג) — באספך את תבואת הארץ, ובתיכם מלאים כל טוב דגן ותירוש ויצהר, תזכרו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל במדבר ארבעים שנה בלא ישוב ובלא נחלה, ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתים מלאים כל טוב, ואל תאמרו בלבבכם כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, וכסדר הזה נמצא בפ' עקב תשמעון: וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה וגו', ויאכלך את המן וגו', ולמה אני מצוה לך לעשות זאת, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ואכלת ושבעת ורם לבבך ושכחת את ה' וגו' ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל, ולכך יוצאים מבתים מלאים כל טוב בזמן אסיפה ויושבים בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת, ומפני הטעם הזה קבע הקב"ה את חג הסוכות בזמן אסיפת גורן ויקב, לבלי רום לבבם על בתיהם המלאים כל טוב, פן יאמרו ידינו עשו לנו את החיל הזה (רשב"ם). ולכן כתוב (פסוק מ"ב): כל האזרח בישראל ישבו בסכות, לפי שבזמן אסיפת התבואה מן השדה רוצה כל אחד לילך מן השדה לתוך ביתו לישב בו ישיבה של קבע כמו אזרח, היינו כמו תושב ולא כמו גר, וחששה התורה שעל ידי כך ירום לבבו (על פי כ"י).

פרק כ"ד

ג. **מחוץ לפרכת העדות:** מלמד שהיא סמוכה לפרכת יותר מאשר לפתח (ח. לפי ספרא).

ה. **ואפית:** מלרע, במקום מלעיל (על פי א"ע). שתים עשרה חלות: כמספר השבטים (ח. לפי ת"י).

ח. **יערכנו:** ללחם (ח.).

י. **ויצא בן אשה ישראלית:** בפרשיות למעלה צוה והזהיר על שמירת כבודו, ולכן הביא כאן הכתוב הלכה למעשה ממה שקרה לאיש אחד שקלל את שמו יתברך (אב.). **בתוך בני ישראל:** בפרהסיא (מ"ב).

בן הישראלית ואיש הישראלי: לא פרש הכתוב שם של אחד מהם להורות שהיו שניהם פגומים, כי כל היוצא לריב מהר ודאי הוא פגום, ועל ידי זה שהישראלי נכנס למריבה גרם לכך שבן הישראלית יגדף את ה' (על פי כ"י).

י"ב. **במשמר:** במקום ידוע במחנה (כי ה־„ב" הוא בפתח) (א"ע).

ויניחהו במשמר: לפי שלא ידעו מה דינו, מכיון שהיה בן איש מצרי (אב.). **לפרש להם על פי ה':** ובמקושש כתוב כי לא פורש, ומדוע שינה כאן? אלא יודע היה משה כי מיתתו בסקילה ולא רצה לפרש הדין ולפסוק אותו כדי שלא יאמרו שבשנאתו הרג אותו שהרי הרג אביו, ורוצה להרוג הבן (מ"ב). (עיין רש"י פסוק י' בן איש מצרי).

ויניחהו במשמר לפרוש להם על פי ה': זהו אחד מארבעה הדינים שבהם אמר משה רבינו לא שמעתי מהו הדין, ושאל באופן מיוחד את ה' ושלשת האחרים הם: דין המקושש, דין האנשים שלא יכלו לעשות את הפסח בזמנו בהיותם טמאים ודין ירושה של בנות צלפחד (על פי ת"י).

י"ד. **וסמכו כל השומעים את ידיהם:** כדי שיתכפר להם מה ששמעו ברכת השם (ב"ש).

ט"ו. **ואל בני ישראל תדבר:** כדי שלא יחשבו שסקילת המקלל היתה הוראת שעה (מ"ב). **איש איש:** בין אם הוא עברי ובין אם הוא מצרי — וכל הדינים הבאים הם (פסוק כ"ב) „משפט אחד יהיה לכם כגר כאזרח יהיה" (על פי אב).

כי יקלל אלהיו ונשא חטאו: אין בדבר אלא נשיאות חטא, כלומר בינו לבין קונו הדבר תלוי, שספק נפשות להקל, ושמא לא כיוון כלפי הקב"ה, רק כלפי הדיינים, שכן דיינים נקראים אלקים, אבל (פסוק ט"ז) ונוקב שם ה', שמפרש שם המיוחד, מות יומת (ח.) **ונשא חטאו:** ישא העונש הראוי לו לפי המכוון בקללה וטיב הקללה (ס.).

ט"ז. **רגום ירגמו בו:** יש הבדל בין סקל ובין רגם: סקל הונח על זריקת־אבנים גרידא, בלי הבחנת התוצאה היוצאת מהפעולה ההיא, ולפעמים לא תמשך המיתה מכח הזריקה ההיא, כי כן כתוב (ש"ב ט"ז, י"ג) ויסקל באבנים את דוד, והמלך לא מת, ולכן כאשר צותה התורה להמית ע"י סקילה הוסיפה על הרוב פועל המיתה כגון (דברים י"ז, ה') וסקלתם באבנים ומתו, ובהיות פועל סקל נופל רק על הזריקה השתמשו בו הכתובים גם להורות על הסרת אבנים, כמו (ישעיהו ס"ב, י') סקלו מאבן, אולם שרש „רגם" מורה גם על התכלית הנמשכת מזריקת האבנים.

שהיא היתה על ידי הפצעים וההכאות בהן, ולכן אין צורך להזכיר אצלו פועל הכיתה, ואם תמצאנו — בשני פסוקים בלבד — אולי הוא לתוספת הבאור (כו"ק).

בהר

פרק כ"ה

א. **בהר סיני**: כל הפרשיות שלמעלה מראש הספר ועד כאן נאמרו באוהל מועד, מפני שעניניהן שייכים לאוהל מועד, כמו הקרבנות וכדומה, אבל שתי הפרשיות בהר ובחקותי אינן שייכות כל כך לאוהל מועד, ולפיכך הודגש כי הן נאמרו בהר סיני (על פי רבותינו בעלי התוספות).

ב-ג. **כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה' ששׁ שנים תזרע שדך וששׁ שנים תזמר כרמך**: התחילו מאחר ארבע עשרה שנה משנכנסו לארץ, שנאמר ששׁ שנים תזרע שדך וששׁ שנים תזמר כרמך, עד שיהא כל אחד מכיר את ארצו, ושבע שנים עשו בכבוש הארץ ושבע שנים—בחלוק, ועשו שמיטה בשנה העשרים ואחת משנכנסו לארץ (על פי הרמב"ם, פרק י' מהלכות שמיטה ויובל).

ב. **ושבתה הארץ שבת לה'**: סמך שמיטת הארץ לענין של מעלה להורות לנו כי כמו שאנו חייבים בכבוד ה' יתברך ובכבוד הבריות, כך אנו חייבים בכבוד הארץ הקדושה — ארץ ישראל (צ"ה). **ושבתה הארץ שבת לה'**: מצות שנת השמיטה דומה למצות שבת, כי כמו שמצות שבת היא לחזק בלב העם אמונת היותם גוי קדוש, כן מצות שמיטה תביא בלבם האמונה כי גם אדמתם קודש, אחרי שהיא שובתת בשנה זו כשביתת ה' ביום השביעי, ואמנם קדושת הארץ היתה סבה להרחיק את העם מלטמאה ומלחללה במעשים מתועבים (שד"ל).

ג. **ואספת את תבואתה**: לגורן ולסחורה, ולא כמו בשביעית שלא נתן אפילו הגדל מאליו אלא לאכילה, ולא לאסוף ולכנס לסחורה ולגורן (הנצי"ב). **את תבואתה**: שב אל הארץ הנזכרת בפסוק הראשון (א"ע).

ה. **ספיח קצירך**: יש מן הצמח מה שיזרעוהו ויקצרוהו ואחר כך יצמח פעם שניה ופעם שלישית, וזה הצמח שיצמח בפעם שניה נקרא ספיח, ועליו נאמר את ספיח קצירך, ומה שיצמח פעם שלישית נקרא שחיס ועליו אמר הכתוב (ישעיהו ל"ז, ל) אכול השנה ספיח ובשנה השנית שחיס (רמב"ם, פרוש המשניות כלאים, פרק ב', משנה ה'). **ענבי נזירך**: כשם שהתבואה הבאה מן הגרגרים הנושרים בלי חרישה וזריעה נקראת ספיח, כך הענבים הבאים מכרמים בלי זמור ובלי תקון

נקרא, ם נזירים, על שם שהבעלים נפרשים מהם ומניחים אותם, וכן תרגם אונקלוס — ענבי שבקך (ב"ש).

ז. **והיתה שבת הארץ**: הטעם מה שהוציאה מעצמה (בעת השביתה) (א"ע).

ח. **וספרת לך שבע שבתת שנים**: נראה לי, שמצוה על בית דין לספור שנות היובל ולמנות שנים ושבתות כדרך שאנו מונים ימים ושבועות לעומר (ב"ש) (עיין מנחות ס"ה ע"ב, תוספת ד"ה וספרתם).

ט-י. **ביום הכפורים תעבירו שופר בכל ארצכם וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה... ושבתם איש אל אחוזתו**: מראש השנה עד יום הכפורים לא היו עבדים נפטרים לבתיהם ולא משתעבדים לאדוניהם, ולא השדות חוזרים לבעליהם, אלא העבדים אוכלים ושותים ושמחים ועטרותיהם בראשיהם; כיון שהגיע יום הכפורים, תקעו בית דין בשופר, נפטרו עבדים לבתיהם וחזרו שדות לבעליהם; ושנת היובל אינה עולה ממנין שני השבוע, אלא שנת תשעה וארבעים שמיטה ושנת חמשים יובל, ושנת חמשים ואחת תחלת שש שנים של שבוע, וכן בכל יובל ויובל (הרמב"ם, הלכות שמיטה ויובל פרק י').

י. **יובל הוא**: שנה שבה יובל כל איש אל אחוזתו ואל משפחתו (בה"ט. לפי הרמב"ן).

יב. **מן השדה תאכלו את תבואתה**: ולא מן הנאסף אל הבית, שאסור לאספו (רשב"ם).

מן השדה תאכלו: מה שיוציא השדה בעצמו תאכלו (א"ע).

י"ג. **תשבו איש אל אחזתו**: ומותר לבעלים השבים אליה להחזיק בה לאחוזה ולהשתמש בה בבנין בתים, שובכים, גדרות צאן וזולתם, חוץ מעבודת האדמה ושמירת פירותיה (ס.).

י"ד. **כי אני ה' אלהיכם**: אלוקי הקונה ואלקי המוכר, ומקפיד אני על אונאת כל אחד מהם (ס.).

כ. **וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית**: וכי תאמרו בשנה השביעית מה נאכל הלאה מכאן ואילך, כי בשנה השביעית עצמה הרי יאכלו מהתבואה שבששית (על פי רבותינו בעלי התוספות).

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית: שאם נאכל בשנה השביעית כל מה שנלקט בששית, הרי לא ישאר כלום לשנה שמינית (על פי כ"י).

כ"ב. **ואכלתם מן התבואה ישן**: היינו, ואכלתם מן התבואה הישן (על פי א"ע).

כ"ה. **וגאל את ממכר אחיו**: לא אמר את אחוזת אחיו, כי לא מכר את האחוזה עצמה, אלא התבואות (יש"ר).

כ״ח. **עד שנת היובל**: מלמד שהיובל משמיט בתחלתו, מה שאין כן בשמיטת כספים שאינו משמיט אלא בסופו (מ״ב).

ויצא ביבל: הממכר (א״ע).

כ״ט. **בית מושב עיר חומה**: כיון שהעיר מוקפת חומה, קרקע הבית לעולם אינו עומד לזריעה, והקב״ה לא הקפיד אלא בקרקע שחיות האדם תלויה בה, כגון שדה וכרם וכל קרקע שעושה פירות, ולכן אמר שלא תמכר לצמיתות, אבל לבית דירה אין בה מיחוש כ״כ, ונתן הקב״ה זמן שנה המימה שאם יוכל לגאול יגאל; אבל בתי החצרים פעמים שאדם עושה אותם שדה פרי, הרי הם כשדה ולא ימכרו לצמיתות (ב״ש).

ל. **לא יצא ביבל**: אאמין שהסברא כדי להעמיד ישוב העיר המוקפת חומה, שאם יהיה יוצא ביובל לא יהיה הקונה משגיח בענין תקון הבית אם הוא מתקלקל (מ״ב).

ל״א. **גאלה תהיה לו**: לכל בית ובית (א״ע).

ל״ד. **ושדה מגרש עריהם לא ימכר**: על העתיד נאמר, שלא נצטוו על מגרש עד ערבות מואב (במדבר ל״ה, ב׳) (הר״ל).

ל״ו. **וחי אחיך עמך**: שיחיה עמך, והיא מצות עשה להחיותו, שממנה נצטוינו על פקוח נפש במצות עשה (רמב״ן).

מ״א. **ושב אל משפחתו**: לחזקתו, ולכן אם היה העבד כהן אינו נרצע, כי בעל מום פסול לעבודה ולא יוכל לשוב לחזקתו (מ״ב).

מ״ט. **דדו ובן דדו**: מכאן שהקורבה לא תעבור שני בשני, וכן בעדות (מ״ב).

או השיגה ידו: שמצא אבדה או ירש ממון מת ממשפחתו (א״ע).

נ. **וחשב עם קנהו**: יזהיר הכתוב שידקדק עמו בחשבון, מפני שגזל עכו״ם אסור משום חלול ה׳, וחמור גזל עכו״ם מגזל ישראל מטעם זה, ואסור להטעותו, ואם החזיר לו טעותו הרי זה קדוש ה׳ (בחיי).

פ ר ק כ״ו

א. **לא תעשו לכם אלילים**: סמיכת הפסוק הזה לפרשת שמיטה מרמזת כי מצות שמיטה היא שקולה כנגד כל המצוות והכופר בה הוא כמודה בעבודה זרה (על פי צ״ה).

ב. **ומקדשי תיראו**: המקומות המקודשים בגלות, שהם בתי כנסיות ובתי מדרשות (ס).

בחקתי

ד. **ונתתי**: לעולם כאשר המלה מלרע עם „ו" הטעם הוא לעתיד ואם מלעיל — עבר, חוץ ממתי מעט (א"ע). ונתתי גשמיכם.. עד (פסוק י"ד) ואולך אתכם קוממיות: ודע כי לא השיגו ישראל מעולם לברכות האלה בשלמותן, לא הרבים ולא היחידים מהם כי לא עלתה זכותם לכך, אבל תתקיימנה עמנו בזמן השלמות (על פי הרמב"ן).

ה. **וישבתם לבטח**: כי בימי הרעב יגלו בני אדם ממקומם כטעם (בראשית ד', יב) לא תוסף תת כחה לך נע ונד תהיה (א"ע).

לבטח: ב"ל" ובחסרונו — שוה, וכן מלת לבדד (א"ע).

ו. **ונתתי שלום בארץ**: ביניכם (א"ע).

והשבתי חיה רעה מן הארץ: או שלא יבואו חיות רעות בארצכם, או שהם לא יזיקו, וה' ישבית את הרע שבחיות הרעות כמו שהיו לפני חטאו של אדם הראשון (על פי הרמב"ן).

וחרב לא תעבר בארצכם: ודקטלין בחרבא לא יעדון בארעכון—וההורגים בחרב לא יעברו בארצכם (ת"א).

ח. **ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדפו**: אשפיע עליכם שפע של גבורה שיהיו בניכם כאלה אשר חמשה מהם ירדפו מאה, היינו אחד ירדוף עשרים, ויהיו כאלה, אשר מאה מהם ירדפו רבבה, היינו אחד ירדוף מאה, ואלה האחרונים יהיו מרובים מהראשונים (על פי ע.).

ט. **והפריתי אתכם**: שילדו הרבה בנים. והרביתי אתכם: שיגדלו הבנים ולא יהיו מתים בעודם קטנים (ב"ש).

י"א. **ולא תגעל נפשי אתכם**: אעפ"י שבכל עת, גם ביותר טובה ישנם בקרב ישראל אנשים פרטיים שמעשיהם מתועבים — מכל מקום בזכות כל ישראל תהיה השכינה בקרבם (נצי"ב).

י"ב. **והתהלכתי בתוככם**: ואשרי שכינתי ביניכון — ואשרה את שכינתי ביניכם (ת"א).

והתהלכתי בתוככם: כשתשכנו — אני אשכון עמכם, וכשתלכו ממקום למקום אני אלך עמכם; והייתי לכם לאלהים: לדיין לנקום את נקמתכם מכל הקמים עליכם (ב"ש).

י"ד־מ"ג האלות האלו תרמוזנה לגלות הראשונה — ולגאולה ממנה — אבל הברית שבמשנה תורה תרמז לגלותנו זו ולגאולה שנגאל ממנה (על פי הרמב"ן).

י"ד. **ואם לא תשמעו לי**: ללכת בחוקותי כמבואר למעלה.

ולא תעשו את כל המצוות האלה: ומאחר שלא תלכו בחוקותי לא תעשו את כל המצות אלא תעשו מהן הנראות בעיניכם לבד (ס).

ט״ו. **להפרכם את בריתי**: להיות כמו עובדי אלילים ההולכים בעולם הזה בלי שום עול תורה ומצוות (ס).

ט״ז. **ומדיבות נפש**: מדאיבות נפש והאלף חסר וכן (משלי י״ז, ד׳) שקר מזין — במקום שקר מאזין (על פי א״ע).

י״ז. **ונתתי פני**: קצפי ואפי, כמו (ש״א א׳, י״ח) ופניה לא היו לה עוד (א״ע על פי ת״א).

כ״א. **שבע כחטאתיכם**: הגם שלא הרשיעו בעברות חדשות, אף על פי כן, כיון שלא חזרו אחר היסורים יחשב להם כעושים מחדש (אוה״ח).

כ״ו. **בשברי לכם מטה לחם**: בהיותכם במצור, כי על הרעב („ולא תתן ארצכם את יבולה״) דבר כבר קודם (על פי ע.).

ל. **והשמדתי את במתיכם**: כשתבא עליכם הרעה לא יהא לכם מקום לצעוק ולהתפלל להושיעכם מהרעה, כי אשמיד במותיכם — מקום הזבחים (בה״ט).

ל״א. **והשמותי את מקדשיכם**: מתחילה היו מקדשי, ומשחטאו — לא יקראו עוד על שמי (בה״ט). **והשמותי את מקדשיכם**: ע״י נבוזראדן, **ולא אריח בריח ניחחכם**: אף על פי שהיו בו אז הכהנים בני צדוק שהיה קרבנם ריח ניחוח בלי ספק, מכל מקום לא היה לרצון לאשמת העם (ס). **ולא אריח בריח ניחחכם**: ולא אקבל ברעוא קורבן כנישתכון—ולא אקבל ברצון את קרבן עדתכם (ת״א).

ל״ח. **ואכלה אתכם ארץ אויביכם**: כן דרך הגולים למקום אחר בהשתנות האויר והמים עליהם ימותו רובם (על פי א״ע).

מ. **והתודו את עונם ואת עון אבתם במעלם אשר מעלו בי ואף אשר הלכו עמי בקרי**: הכוונה היא שיתוודו במועל ידיהם מבלי שירחיקו רשעתם ורשע אבותם מידם, אלא כמו שמודה מתחת הרצועה, ולכן (פסוק מ״א) אף אני אלך עמם בקרי (ע).

מ״א. **והבאתי אתם בארץ איביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם**: אחרי שהריצוי (אשר עליו מדובר בפסוק מ׳) לא היה אלא בפה, ולא מלב ונפש אחזור להענישם עד שיכנע לבבם הערל — והיה הודוי בלב נשבר ונדכה — או עד שירצו את עונם באורך הגלות (צ״ה על פי הרמב״ן).

מ״ב. **וזכרתי... אם יכנע לבבם** (רשב״ם). **וזכרתי את בריתי יעקב**: וזכרתי את בריתי — את ברית יעקב (א״ע).

מ״ג. **יען וביען**: האחד כנגד משפטי מאסו והשני כנגד ובחוקותי געלה נפשם, וה״„ב״ נוסף כמו ה„ב״ של בראשונה (בראשית י״ג, ד׳) (א״ע).

מ״ד. **ואף גם זאת**: והאחד יספיק, וכן (במדבר י״ב, ב׳) הרק אך במשה, (שמות י״ד, י״א) המבלי אין קברים (א״ע). **לא מאסתים ולא געלתים לכלתם**: רק ליסרם עד שיכנע לבם; **להפר בריתי אתם**: שנשבעתי להם ואף אם הם הפרו ברית, כדכתיב להפרכם את בריתי, אני לא אפיר ברית אתם — **כי אני ה׳ אלהיהם** (א״ע).

לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם: עם היות שאמרתי למעלה פסוק (ל׳) וגעלה נפשי אתכם, לא יהיה הגעול כל כך שיגיע לכלותם ולהפר את בריתי אתם (אב. לפי א״ע).

מ״ו. **בהר סיני ביד משה**: שכן התחילה פרשת שמיטה „וידבר ה׳ אל משה בהר סיני״ וגם גמר התוכחות האלו בשביל השמיטה הן כדכתיב כל ימי השמה תשבות, כי כל מצות של פרשת הר סיני בשמיטות ויובלות מדבר ובשליחות עבדים וחזרת קרקעות, לכך נאמרו כאן התוכחות על עבירות השמיטות בהר סיני הכל בפעם אחת (רשב״ם).

פרק כ״ז

ב. **איש כי יפלא נדר**: סמך פרשה זו לקללות לומר שישראל נודרים בעת צרה (כ״י). **בערכך**: ערכך היא מלה מרכבת מן ערך וכה, או ككה, והוא כמו ערך כך (יש״ר).

י. **לא יחליפנו ולא ימיר אתו**: החלוף הוא בדבר שאינו ממינו והתמורה היא בדבר שממינו (אב). **לא יחליפנו ולא ימיר אתו**: סתם חליפה הוא מגרוע למשובח ממנו, כמו (ישעיהו ט׳, ט׳) שקמים גודעו וארזים נחליף, שקמים הם הגרועים שבאילנות וארזים המשובחים, או כמו (בראשית מ״א, י״ד) ויחלף שמלתיו; וענין התמורה הוא להפך שסתמה ממשובח לגרוע, כמו (הושע ד׳, ז׳) כבודם בקלון אמיר, (ירמיהו ב׳, י״א) המיר כבודו בלא יועיל, וכדומה, ועתה מפרש האחרון תחלה, טוב ברע — הוא פירוש ללא ימירנו, ורע בטוב — ללא יחליפנו (כו״ק).

י״ב. **בין טוב ובין רע**: בין שיעריכנו ערך שיש בו תועלת להקדש, בין שיהיה בו הפסד להקדש, ערך הכהן קיים (כו״ק בשם הרלב״ג).

ט״ו. **ואם המקדיש יגאל את ביתו ויסף חמישית כסף**: וכן במעשר שני, ובשדה הקדש ובבהמה בעלת מום, וטעמא לפי שדרך בני אדם שמקדיש ופודה הקדשו או מעשר ופודה מעשרו שהוא מורה היתר לעצמו ומזלזל ואומר: הכל משלי אם אתן כך, לפיכך אמרה תורה שיוסיף חמישית על האומד (ב״ש).

כ״ח. **אך כל חרם אשר יחרם איש לה׳ מכל אשר לו...**: כ״ט. **כל חרם**

אשר יחרם מן האדם...: שני מיני חרם היו: המחרים את שלו („מכל אשר לו") לה' לא יהיה כשאר הקדשות שיפדו, כי הם חרמים לכהנים, והמחרים „מן האדם" שאינו שלו, כגון הנלחמים על אויביהם ונודרים נדר לה' אם נתון תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם, אז ימיתו כל האדם הנמצא בהם, כי לא היתה דעת הנודר לתת לכהנים החרם ההוא, אלא להחרימו בהחלט ולהפסידו, ומזה המין היה חרם יריחו, זהו פשוטו, והדרש הוא אחר (אב. על פי הרמב"ן).

ל"ב. **כל אשר יעבר**: יעבור מעצמו ולא שיוציאם בידו, כיצד עושה? מעמיד אמותיהן בחוץ והן גועות שישמעו הטלאים קולם ויצאו מן הדיר לקראתם (כו"ק על פי בכורות נ"ח).

ל"ג. **לא יגאל**: מפי השמועה למדו שאינו נגאל ואינו נמכר, ולא יגאל אף איסור מכירה במשמע, ובפרשת בהר (כ"ה, ל"ג) ואשר יגאל מן הלוים פירש רש"י יגאל לשון מקנה וקנין (כו"ק).